

Avoimesta ja yhteisestä kätkeytyyn ja tuhottuun – tietosuojalakiluonnos vaarantaa kulttuuriperinnön ja kansakunnan muistin

Valmisteilla oleva kansallinen tietosuojalaki vaarantaisi toteutuessaan suomalaisten kulttuuriperintöorganisaatioiden (arkistot, kirjastot, museot, taidemuseot) toiminnan. Oikeusministeriön 21.6.2017 julkistama EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen täytäntöönpanotyöryhmän mietintö sisältäen ehdotuksen hallituksen esitykseksi eduskunnalle EU:n yleistä tietosuoja-asetusta täydentäväksi yleiseksi lainsäädännöksi ei huomioi kulttuurihistoriallisen aineiston keräämiseen, tallentamiseen ja tarjolle asettamiseen liittyviä erityispiirteitä.

EU:n tietosuoja-asetus itsessään mahdollistaisi kansallisen liikkumavaran. Tämä liikkumavara tulisi hyödyntää täysimääräisesti, sillä muuten sanktioiden pelko voi johtaa ylimitoitettuihin näyttö- ja käyttörajoituksiin ja jopa kokonaisten julkisella rahoituksella tuotettujen yhteisten palveluiden alasajoon. Tallentuva kulttuurihistoriallinen aineisto köyhtyisi. Jos vain julkisuuden henkilöiden tietoja saa tallentaa, jäljelle jää vain ”virallinen historiankirjoitus” ja suomalaisen elämän monimuotoisuus: kansanperinne, paikallishistoria, arjen historia sekä marginaaliryhmät jää unohduksiin.

Samalla kun tietosuojalakiluonnos vaarantaa kulttuuriperintöorganisaatioiden toiminnan, se myös vesittää Opetus- ja kulttuuriministeriön Avoimen tieteen ja tutkimuksen hankkeen, jonka tavoitteena on, että Suomi nousee johtavaksi maaksi tieteen ja tutkimuksen avoimuudessa ja että avoimen tieteen mahdollisuudet hyödynnetään laajasti yhteiskunnassa. Esimerkiksi sivistysvaliokunta on todennut tuoreessa lausunnossaan (SiVM 13/2016 vp), että arkistoaineistojen kuvailutietojen tuominen verkkopalveluihin lisäisi tuntuvasti julkisilla varoilla kootun kulttuuriperinnön avoimuutta ja hyödynnettävyyttä.

Viestimme tiivistettynä:

- *sallitut käsittelyperusteet tulee ulottaa koskemaan kaikkia kulttuuriperintöorganisaatioita*
- *mahdollisuus eri aineistojen ja niiden kuvailutietojen käsittelyyn ja julkistamiseen tulee turvata laissa*
- *arkaluonteistenkin tietojen rajattu käsittely tulee mahdollistaa*
- *tutkimusaineistojen uudelleenkäyttö ja tutkimuksen todennettavuus tulee turvata*
- *aineistojen ja niiden kuvailutietojen verkkopalvelu on mahdollistettava sivistysvaliokunnan kannan mukaisesti*

Henkilötietojen käsittely on osa perustoimintaamme

Henkilötietojen käsittelyä ei ole ainoastaan verkkopalvelu, eli tietojen saattaminen avoimesti saataville verkon välityksellä. Henkilötiedot liittyvät kaikkeen kulttuuriorganisaatioiden perustoimintaan: kokoelmien kartuttamiseen, säilyttämiseen ja luetteloimiseen sekä tutkijasalien asiakaspalveluun.

Henkilötietoja ovat myös kaikki valokuvat ja audiovisuaaliset aineistot (mukaan lukien haastattelut), joista yksittäiset ihmiset ovat tunnistettavissa. Pelkästään suomalaisten museoiden kuvakokoelmiin kuuluu 39 miljoonaa kuvaa. Luvan pyytäminen yksittäisiltä henkilöiltä valokuvien käsittelyyn on täysin

mahdotonta. Mahdollisuus valokuvien ja av-aineistojen käsittelyyn tulisi turvata kansallisella lainsäädännöllä.

Käsittelyperusteita tulisi täsmentää

Lakiluonnoksessa puhutaan vain ”yleisen edun mukaisista arkistointitarkoituksista”. Peruste henkilötietojen käsittelyyn tulee määritellä yksiselitteisesti siten, että se kattaa arkistojen ohella myös museot ja kirjastot. ”Arkistointitarkoituksen” sijaan tulisi käyttää termiä ”arkistointi ja kokoelmienhoito”. Lähes kaikkiin vaikkapa museoiden kokoelmissa oleviin objekteihin (kuvat, arkistomateriaalit, esineet, taideteokset) liittyy jokin henkilötieto. Kokoelmat painottuvat sotien jälkeiseen aikaan, joten eläviin henkilöihin liittyvien tietojen määrä on merkittävä. Ammatillisesti hoidettujen museoiden kokoelmissa on 5,6 miljoonaa esinettä, 0,4 miljoonaa taideteosta, 39 miljoonaa valokuvaa ja kymmeniä miljoonia muita objekteja.

Jos käsittelyperuste rajataan vain arkistoihin, joutuvatko museot luopumaan kuvakokoelmistaan niiden kuvien osalta, joissa on ihmisiä? Tuleeko kuvien hallintaan käytettävistä tietokannoista ja luetteloista laittomia, koska ne sisältävät runsaasti henkilötietoja? Vastaavia kokoelmia löytyy kaikista muistakin kulttuuriorganisaatioista, joten voivatko ne enää ottaa vastaan aineistoa ja luetteloita sitä?

Elävät ja kuolleet henkilöt

Henkilötietolainsäädäntö suojaa vain eläviä, joten kuolleiden henkilötietoja saa käsitellä vapaasti. Kulttuuriorganisaatioiden on toiminnassaan kuitenkin mahdotonta tietää, ketkä ovat elossa ja ketkä kuolleita – julkisuuden henkilöistä tämä tiedetään, mutta kokoelmat ovat täynnä tavallisten ihmisten tietoja.

Esimerkiksi valokuvakokoelmassa voi olla kuva ihmisistä kadulla 1930-luvulla, mukana on lapsia. Miten voimme tietää, onko heistä joku elossa? Entä haastattelunauha, jossa haastateltava mainitsee lapsuudenystävänsä Marjatan ja naapurinsa Markuksen? Yhteen keruukilpailuun voi tulla satoja vastauksia, joten on mahdoton seurata, milloin kukakin heistä kuolee ja henkilötiedot vapautuvat suojasta.

Erityiset henkilötietoryhmät

Erityiset henkilötiedot, eli nykylainsäädännön tarkoittamat arkaluonteiset tiedot, ovat keskeisessä asemassa kulttuuriorganisaatioiden kokoelmien hoidossa. Kokoelmissa on aineistoja esimerkiksi romaneista, maahanmuuttajista ja vammaisista sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä. On myös kokonaisia organisaatioita, jotka keskittyvät vaikkapa saamelaisiin tai poliittisten liikkeiden jäseniin. Jos lakia tulkitaan tiukimman mukaan, myös suomalaisuus on etninen eli arkaluonteinen tieto. Jo tavanomainen kuva kirkkohäistä paljastaa niin uskonnon kuin sukupuolisen suuntautumisen.

Jos erityisiä henkilötietoja ei saa käsitellä, kokoelmien hallinnassa katoaa moninaisuus. Kokoelmien Suomi koostuu valkoihoisista valtaväestöön kuuluvista heteroseksuaalisen normin täyttävistä ihmisistä, joilla ei ole poliittisia mielipiteitä tai uskonnollisia vakaumuksia.

Tutkimusaineistojen uudelleenkäyttö ja tutkimuksen todennettavuus

Valtioneuvoston linjauksissa ja hallitusohjelmissa on jo vuosien ajan korostettu tutkimusaineistojen uudelleenkäyttöä. Myös Suomen Akatemia vaatii Aineistonhallintasuunnitelmassaan hakijoita määrittelemään, miten ja minne tutkijoiden tuottamat aineistot jatkokäyttöä varten tallennetaan. OM:n tietosuojalakiluonnoksen mukaan aineistoa saisi kerätä vain, jos tutkimushankkeella on tutkimussuunnitelma ja vastuhenkilö. Aineistoa saisi luovuttaa vain historiallista ja tieteellistä tutkimusta varten ja ainoastaan jos ”*muutoinkin toimitaan niin, että tiettyä henkilöä koskevat tiedot eivät paljastu ulkopuolisille*”. Säännös on äärimmäisen tiukka ja tulkinnanvarainen: tarkoittaako se peräti sitä, että edes tutkimusta julkaistaessa henkilötietoja ei saisi paljastaa? Tämä vaarantaisi kulttuuriperintöaineiston keräämisen ja tallentamisen sekä yliopistojen ja kulttuuriorganisaatioiden normaalin yhteistyön. Se heikentäisi myös tutkimuksen luotettavuutta, sillä henkilötiedot ovat olennainen osa erityisesti humanistisen tutkimuksen aineistoja. Humanistisiin aineistoihin ja tutkimukseen ei voi soveltaa samoja kriteerejä kuin luonnontieteisiin.

Jos henkilötietoja ei saa paljastaa julkaistaessa, jatkossa luemme tutkimuksia siitä, kuinka Kirjailija A kertoo haastattelussa saaneensa teoksiinsa vaikutteita Kirjailija B:ltä, C:ltä ja D:ltä.

Jo nyt olemme kuulleet ennakkotietoja erään yliopiston eettiseltä lautakunnalta, ettei tutkimuslupia tulla myöntämään, jos suunnitelmana on luovuttaa haastattelumateriaali arkistoon jatkokäyttöä varten. Kuitenkin tällainen toimintamalli on vuosikymmeniä jatkunut normaali käytäntö, ja arkistointiluvat pyydetään haastateltavilta haastatteluiden yhteydessä – tällä tavoin karttavat kulttuurihistoriallisesti ainutlaatuiset kokoelmat, joita hallitaan ammatillisesti hoidetuissa kulttuuriorganisaatioissa, joissa huolehditaan yksilönsuojasta, mutta samalla mahdollistetaan humanistinen tutkimus.

Pelkona on, että uusi lainsäädäntö johtaa ylitulkintaan, jossa humanistisestakin tutkimusaineistoa voidaan säilyttää vain anonymisoituna. Tämä on hyvin vaarallista, sillä se tuhoaa aineiston. Esimerkiksi kirjallisuudentutkijan tekemästä kirjailijahaastattelusta jäisi litteraatioteksti, jossa Kirjailija A kertoo saaneensa teoksiinsa vaikutteita Kirjailija B:ltä, C:ltä ja D:ltä.

Toisena esimerkkinä voi käyttää kesäkuun 2017 Helsingin Sanomien kuukausiliitteen juttua ”Me ja Mannerheim”, jossa hyödynnettiin palvelijoiden haastatteluja vuodelta 1973. Haastattelijana oli kulttuurihistorian opiskelija, toimeksiantajana Svenska litteratursällskapet, aineisto on säilynyt Mannerheimin kotimuseossa. Nykyisin haastateltavat ja kohdehenkilö ovat kuolleet, joten tietosuoja ei heitä koske, mutta vastaavaa aineistoa tuotetaan tutkimushankkeissa ja yliopistoissa, jolloin taltioidaan elossa olevien ihmisten henkilötietoja. Näin ollen tapaukset ovat verrannolliset.

Uuden lain aikana Mannerheim-nauhat olisi voitu säilyttää vain anonymisoituina. Ääntä ei voi anonymisoida (ei edes ns. Tiku-Taku-ääninä), joten haastattelut olisi pitänyt litteroida, anonymisoida ja nauhat tuhota. Mannerheim julkisuuden henkilönä ei olisi niin suojattu, mutta palvelijat olisivat yksityisiä henkilöitä, joten suoja ulottuisi heihin täydessä mitassaan. Näin ollen myös Mannerheimin persoona pitäisi häivyttää, sillä sen kautta olisi selvitetävissä, ketkä haastateltavat ovat. Litteraateista olisi poistettava mm. kaikki nimet, aikamääreet, paikkamääreet (vähintään kaupunki, ehkä jopa maa Mannerheimin keskeisen aseman takia), viittaukset Mannerheimin ja hänen vierailijoidensa tms. asemiin ja ammatteihin. Jäljelle jäisi litteraatio, jossa kaksi palvelijaa kertoisi tunnistamattomasta hienosta herrasta, joka asuu nimeltä mainitsemattomassa kaupungissa nimeltä mainitsemattomana aikakautena.

Kuten esimerkeistä näkyy, harkitsematon ylivarovaisuus saattaa vaarantaa kansakunnan muistin. Samalla syntyy merkittävä tutkimuseettinen ongelma: jos lähdeaineistot on anonymisoimalla tuhottu, ei jatko-tutkimukselle ole mahdollisuuksia eikä tutkimus ole enää todennettavissa.

Digitalisaatio ja verkkopalvelut

Kuten edellä jo totesimme, hallitusohjelmien linjaukset ovat jo vuosien ajan korostaneet digitalisaation merkitystä kulttuuriperintöorganisaatioiden kehittämisessä. Kulttuuriperintöorganisaatioiden ohella myös valtio on toimintamäärärahoilla ja erillisrahoituksilla kustantanut kulttuuriperintöaineiston digitointia jo parin vuosikymmenen ajan. Julkista rahaa hankkeisiin on käytetty kymmeniä miljoonia euroja. Kyse on sekä aineistojen kuvailutiedoista että digitoiduista aineistoista, joita tarjotaan verkkopalveluina.

Esimerkkejä suosituista verkkopalveluista on Finna (eri kulttuuriorganisaatioiden yhteinen hakuliittymä), SA-kuva (talvi-, jatko- ja Lapin sodan kuvat), Helsinki-kuvia, Elonet (Suomalaisten elokuvien tietokanta). Arkistojen yhteinen kuvailutietokanta AHAA on valmistumassa vuonna 2018. Nämä ja lukemattomat muut kulttuuriorganisaatioiden verkkopalvelut ovat uhattuina, jos valmisteilla olevassa tietosuojalain ei hyödynnetä kaikkea sitä kansallista liikkumavaraa, mihin EU:n tietosuoja-asetus antaa mahdollisuuden. Muistiorganisaatioiden verkkopalveluille tulevaisuudessa mahdollisesti keskeisen toimijatietokannan kehittäminen on tietosuojalautakunnan luvalla (20.6.2016) sallittua Kansalliskirjastolle vain EU-asetuksen voimaantuloon saakka. Valokuvakuvien verkkopalveluista pitää poistaa kuvat, joissa on ihmisiä, sillä ei voida tietää, ketkä heistä on elossa. Elonet-tietokannassa on kaikki suomalaisten elokuvien tekoon osallistuneet, valokuvia ja katkelmia elokuvista, joten sieltä pitää poistaa kaikki elossa olevia ja niitä, joiden kuolin-vuodesta ei ole tietoa, koskeva materiaali – nimet, valokuvat ja katkelmat. AHAA:n lähtökohta eri arkistojen aineistot yhdistävänä palveluna vesitty, kun yksityisarkistojen henkilötietoja sisältävien henkilöarkistojen tietoja ei voi välittää verkkoon.

Oikeusministeriön tietosuojalakiluonnos siirtäisi kulttuuriperintöorganisaatiot vuosikymmeniä ajassa taaksepäin. Kulttuuriperintöorganisaatioiden tavoitteena ei ole avata kaikkea kokoelmiinsa kuuluvaa avoimeksi verkkoon. Kyse on sen sijaan siitä, että kulttuuriorganisaatiot haluavat vastata digitalisoituvan yhteiskunnan haasteisiin ylläpitämällä ja kehittämällä nykyisiä verkkopalveluita. Myös rahoittajat, tutkijat ja muut asiakkaat odottavat tätä.

Liite 1: EU:n tietosuoja-asetuksen ja tietosuojalakiluonnoksen ongelmat